
Fejezetek a szakstatisztikák történetéből

A nemzeti számlák története Magyarországon I. rész – A kezdetektől a nemzetközi szabványok alkalmazásáig

Hüttl Antónia,
a *Statisztikai Szemle*
főszerkesztője
E-mail: Antonia.HuttI@ksh.hu

Pozsonyi Pál,
a Központi Statisztikai Hivatal
ny. főosztályvezetője
E-mail: Pal.Pozsonyi@ksh.hu

A tanulmány hat periódusra bontva követi nyomon a magyar nemzeti számlák történetét, ebből az első rész négy szakaszt mutat be. A XIX. század második felében kezdett és a XX. század közepéig folytatott kísérleti számítások arra korlátozódtak, hogy egy-egy kiemelt évre önálló becslést készítsenek a nemzeti vagy a nemzeti jövedelem nagyságára. Egyezően a nemzetközi gyakorlattal, ez a feladat jösszerivel akadémiai kutatások tárgyát képezte. A korabeli magyar metodika a világ élvonalába tartozott. A nemzeti számlák, mint a makrogazdasági folyamatok és állományok összefüggő rendszerének összeállítása a XX. század második felében kezdődött. A statisztikák a kormányzati gazdaságpolitika megalapozását szolgálták, és a számlák kidolgozása a hivatalos statisztikai szolgálat feladatát képezte. A központi tervgazdálkodást folytató országokban a népgazdasági mérlegek csak részlegesen tudták leírni az újratermelés folyamatát. A magyar statisztika sajátos utat követve a népgazdasági mérlegekkel együtt olyan makrogazdasági statisztikai mutatókat is közölt, amelyek nagyvonalakban megfeleltek a világszinten alkalmazott módszertannak. A módszertani eltérések és azonosságok példaszerű ismertetését követően a tanulmány annak bemutatásával zárul, ahogy a rendszerváltozás idején a magyar nemzeti számlák adaptálták a világszinten elfogadott ajánlásokat, és megszervezték a piacgazdasági működéssel konform adatforrásokat.

TÁRGYSZÓ:
Nemzeti számlák.
Statisztikatörténet.

DOI: 10.20311/stat2018.02.hu0182

A nemzeti számlák magyarországi történetét különböző időpontoktól eredeztethetjük. *Árva János* ([1973] 16. old.) *Kautz Gyulának* 1855-ben megjelent nemzetivagyon-becslését nevezi a kezdetnek. Nemzetközi szinten *André Vanoli* [2005] a történetet a nemzeti jövedelemre vonatkozó becslésekkel indítja. Magyarországon elsőként *Fellner Frigyes* készített nemzeti jövedelemre becsléseket néhány kiválasztott évre az 1900 és 1930 közötti időszakból. A nemzeti számlákról, mint a gazdasági folyamatok és állományok statisztikáinak összefüggő rendszeréről a XX. század közepe óta beszélhetünk. A tervgazdálkodást folytató országban, így hazánkban is a népgazdasági mérlegeknek nevezett makrogazdasági statisztikákat csak részlegesen sikerült összekapcsolni. A mai értelemben vett nemzeti számlákat a statisztikai szolgálat az 1990-es évek óta állítja össze Magyarországon.

A tanulmányban – követve az elterjedt szóhasználatot – többnyire nemzeti számlák néven hivatkozunk általában a makrogazdasági statisztikák rendszerére. Ahol kifejezetten különbséget akarunk tenni az 1990 óta adaptált nemzetközi módszertani szabványok és az 1950 és 1990 között összeállított magyar makrostatisztikák módszertana között, ott a korábbi rendszert népgazdasági mérlegeknek nevezzük.

Bár a mai szóhasználatban gyakran szinonimaként hivatkozunk a nemzeti számlákra és az ezekből származtatott makrogazdasági indikátorokra, lényeges különbség van a két statisztika között. Nem csupán azért, mert a részletes nemzeti számlák nyilvánvalóan több információt nyújtanak, mint mindössze azok kiemelt sarokszámai, hanem elsősorban azért, mert egyes makrogazdasági indikátorok anélkül is becsülhetők, hogy összeállítanánk a teljes nemzeti számlarendszert. A különálló indikátorok képzése jóval egyszerűbb feladat, mert azok előállíthatók akár kevés, összevont adatból is, különösen akkor, ha nincs mögötte olyan kiforrott elméleti háttér, amely követelményeit ki kellene elégíteni a számszerűsítés során.

A magyar módszertan fejlődését hat időszakaszra osztva tárgyaljuk. A tanulmány első része az első négy periódust mutatja be. A felosztást nem az összeállított statisztikák minősége szerint tesszük, hanem azt követve, hogy a gazdasági jelenségek mennyire széles körére terjedt ki a makrostatisztikák rendszere, és milyen mértékben sikerült konzisztens módon összekapcsolni a részstatisztikákat. Kivételt teszünk a nemzetivagyon-statisztikák ismertetésekor, ennek fejlődését nem szakaszoljuk, mint-hogy még jelenleg sem létezik széles körű konszenzuson alapuló metodika arra vonatkozóan, egyáltalán milyen eszközöket kellene számba venni a nemzeti vagyon részeként.

1. Kísérletek a nemzeti vagyon felmérésére

Az érdeklődés a makrogazdasági statisztikák iránt már a közgazdaságtan mint tudomány önállósodásának idején megmutatkozott, ezt kezdetben az igazságos társadalmi elosztás és az azt megalapozó adózás problémája keltette fel. Ennek megfelelően a nemzeti vagyont is jószerivel az adóztatható magánvagyonra szűkítve értelmezték. Nemzetközi szinten már a XVII. században készültek ilyen becslések. Magyarországon viszonylag későn, a XIX. század közepén, a nemzeti öntudat erősödése nyomán támadt érdeklődés az osztrák birodalom, és ezen belül a Magyarország gazdasági erejét bemutató statisztikák iránt. Kautz Gyula 1855-ben német nyelven megjelent munkáját követően, Fellner Frigyes először 1893-ra állított össze becslést a magyar nemzeti vagyon nagyságára, számításait az ISI (International Statistical Institute – Nemzetközi Statisztikai Intézet) 1901. évi budapesti konferenciáján ismertette. Később, 1910 és 1930 között több évre vonatkozóan megismételte a számításokat. Fellner felfogása szerint „a nemzeti vagyon az államilag szervezett nép¹ rendelkezésére álló javak összessége” (Idézi Hajpál [1969] 179. old.). A reáleszközök állományába beszámítja az emberi munkával létrehozott (azaz termelt) javakon kívül a föld és a bányák (azaz az ásványkincsek) értékét is, valamint az ingó javak között a műkincseket és a könyvtárak könyvállományát. A munka külön érdeme, hogy különféle adatforrások összeillesztésével próbál reális értéket adni a vagyontárgyaknak. A termőföld esetén figyelembe vett három adatforrást: a forgalmi értéket, a hitelértéket és a tőkésített nettó hozadékot, és ezek átlagát használta a becslésekben. A közlekedési eszközöket az előállítás költségszintjén értékelte. Az ingóvagyon értékelésének alapját a biztosítási érték képezte.

Két vagyonfogalmat is használt: megkülönböztette az összes nemzeti vagyont és a tiszta nemzeti vagyont. Az előbbi a reáleszközök állományértéke és a külfölddel szembeni követelésállomány összege, mai elnevezéssel a vagyonmérleg főösszege. A tiszta nemzeti vagyon feleltethető meg a mai értelemben vett nemzeti vagyonnak, mint az eszközök és a külfölddel szembeni tartozások egyenlege.

Az idők folyamán a korszak magyar közgazdasági gondolkodásban a nemzeti vagyon fogalma egyre szélesebb értelmet kapott, beleértve például a szabad javakat vagy a munkaerőt (mai szóhasználattal humán tőkét). Többek között *Heller Farkas*, *Navratil Ákos*, *Varga István* egyaránt azon a véleményen volt, hogy először a nemzeti vagyon fogalmát kellene minél szélesebb, a gazdasági értékkel rendelkező eszközök mind teljesebb körét lefedő értelemben specifikálni. Bár az is nyilvánvaló volt számukra, hogy minél jobban kiterjesztik a vagyontételek körét, ráadásul egyre képényebb tételekkel, annál kevésbé várható, hogy ezekre statisztikai becslések készüljenek.

¹ Az államilag szervezett nép fogalmát feltehetően a rezidens népességhez hasonló értelemben használta.

A XX. század ötvenes, hatvanas éveiben Magyarországon háttérbe szorultak azok a kutatások, amelyek a nemzeti vagyon fogalmával, a körébe tartozó vagyonelemek minél teljesebb kiterjesztésével foglalkoztak. Erre a következtetésre jut *Hajpál Gyula* tanulmánya [1969], amely összefoglalja a nemzetivagyon-kutatás addigi magyarországi történetét.

Ebben a korban jószerivel csak a tárgyi eszközök állományára készültek statisztikák. Vegyes árszinten összegezték az állomány értékét: a használt eszközök állományát a körülbelül tízévenként végrehajtott újraértékeléskor becsült árakon értékelték, míg két átértékelés között a beruházásokat a beszerzési áron tartották nyilván. A hetvenes évek elején, kapcsolódva a gazdasági mechanizmus reformjához, sor került az állóeszközök széles körű felmérésére. Emellett készültek becslések a termőföld és az ásványkincsek értékére is. A nyolcvanas években, a magas infláció következtében az ebből becsült állóeszközadatok egyre kevésbé voltak alkalmasak arra, hogy kifejezzék a valós piaci értéket.

Ez akadályozta azt, hogy 1990 után a tömeges privatizáció idején a statisztika minél pontosabban megbecsülhesse a nemzeti vagyont és ezen belül a privatizálható vagyontárgyak összértékét. A 2000. évben a tárgyi eszközök állományára vonatkozó széles körű felmérés és azóta a PIM (perpetual inventory method – folyamatos leltározási módszer) alkalmazása tette lehetővé az állóeszköz-állomány értékelését a mindenkori piaci áron. Továbbra is kihívást jelent, hogyan lehetne a piaci értékkel konform módon becsülni a humán tőke nagyságát, valamint az ún. szabad javakat (vízkészletet, talajt stb.). Minthogy a nemzetközi szakmai testületeknek ezek értékelését tekintve egyelőre nem sikerült szakmai konszenzusra jutniuk, ezért kimaradnak a nemzeti számlák jelenlegi metodikájából.

2. A nemzeti jövedelem szűkebb és tágabb értelmezésben

A nemzeti jövedelemre vonatkozó becslések Magyarországon először a két világháború között készültek. Többféle számítást ismerünk, ezeket lényegesen eltérő módszer szerint állították össze. A következőkben a két leginkább ismert kutatás eredményeire térünk ki, az egyik *Fellner Frigyes* nevéhez kötődik, a másik az MGI-ben (Magyar Gazdaságkutató Intézet)² folyt, *Matolcsy Mátyás* és *Varga István* irányításával.

² Az MGI 1928 végén alakult és 1949-ben szüntették meg. Az intézet létrehozását a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara, a Magyar Nemzeti Bank és a KSH (Központi Statisztikai Hivatal) közösen kezdeményezte. Az intézet vezetője *Varga István* (1897–1962) egyetemi magántanár volt. Az MGI-ben kezdődtek meg a konjunktúrakutatások. Az intézet munkatársainak jelentős részét 1949-ben a KSH vette át. (*Magyarország a XX. században*. <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/1204.html>)

Maga a nemzeti jövedelem meghatározása nem sokat változott az idők során. Ma is érvényesnek tekinthetjük Fellner definícióját: „...feladatunk kipuhatolni az évenként újonnan előállított gazdasági javak és értékek összességét, a közgazdasági értelemben vett költségek levonásával, hozzáadva az évenként külföldről az országba kamat, járadék vagy egyéb visszteher nélküli címen befolyó összegeket, az ugyan-ezen címen évenként az országból kifolyó összegek levonásával” (Fellner [1930] 1000. old.). Vagyis a nemzeti jövedelem az országban megtermelt új érték, korrigálva a külföldről származó (+) és a külföldre menő (-) jövedelmek egyenlegével.

Ami lényegesen eltér a különböző kutatók vagy különböző korokban a hivatalos statisztikai szolgálat által közölt nemzetijövedelem-adatok tartalma között, az az axióma, ahogyan meghúzzák az értékalkotó termelés határát. A XIX. században az Adam Smith által bevezetett, majd David Ricardo és Karl Marx által továbbfejlesztett koncepció az értékalkotó tevékenységek körét a javakat előállító anyagi termelésre korlátozta. Értéket alkotnak még azok a szolgáltatások is (áruszállítás stb.), amelyek nélkülözhetetlenek a javak előállításához, a felhasználás helyére történő eljuttatásához. Nem tekintik értékalkotónak az ún. nem anyagi, mai elnevezéssel az üzleti és a személyi szolgáltatások nyújtását. Még akkor sem, ha azokat az anyagi javakhoz hasonló módon, piaci áron értékesítik. (További megfontolásokat igényel az, hogy értékalkotók-e az ingyenes vagy névleges áron nyújtott kormányzati szolgáltatások. Erre a kérdésre a későbbiekben térünk ki.)

Fellner Frigyes Magyarország nemzeti jövedelmére készített becslései – egyezően a ricardoi-marxi fogalommal – az értékalkotást az anyagi termelésre korlátozták. A személyi szolgáltatások kihagyását ő azzal indokolja, hogy megkülönbözteti a közgazdasági és a magángazdasági elszámolásokat, és véleménye szerint a személyi szolgáltatások csupán ez utóbbi körbe tartoznak. Ennek megfelelően az áruszállítás értékalkotó tevékenység, a személyszállítás viszont nem. A nemzeti jövedelmet termelési oldalról becsüli, az anyagi ágazatok termelési értékét (saját szóhasználatával nyers hozadékát) csökkentve a termelő felhasználás és az értékcsökkenés összegével. A különbséget nevezi tiszta hozadéknak, mai elnevezéssel ez a nettó hozzáadott érték. Helyesebben, Fellner nyers hozadéka annyiban több, mint az anyagi ágazatok nettó hozzáadott értéke, hogy mivel a nem anyagi szolgáltatások nem hoznak létre új értéket, így közgazdasági értelemben a felhasználásuk sem költség. Vagyis az anyagi ágazatokban felhasznált nem anyagi szolgáltatások értéke bennragad az anyagi ágazatok új értékében. A XX. század első felében bizonyosan alacsonyabb volt az üzleti szolgáltatások aránya, így kihagyásuk kevésbé torzította az adatokat. Érdemes talán a banki, biztosítási, ügyvédi szolgáltatások értéke jelentett.

Az anyagi ágazatok tiszta hozadéka a megtermelt jövedelem. Fellner ezt korrigálta a külfölddel szembeni folyó követelések és folyó tartozások egyenlegével, és ennek eredménye az általa becsült nemzeti jövedelem. Minthogy elszámolta az összes folyó követelést és tartozást – vélhetően a fizetési mérleg, mint adatforrás nem is

tette lehetővé a tételek különválasztását –, így elszámolta a nem anyagi szolgáltatások külkereskedelmi egyenlegét és a folyó transfereket is, holott ezek nem értékalkotó tevékenységek eredményei. A transferek között mutatta ki a kivándorlók hazautalásait. Elszámolásbeli inkonzisztenciák szükségszerű velejárói a szűken értelmezett értékfogalomnak. Hasonló problémák merültek fel 1950 és 1990 között a népgazdasági mérlegek összeállításakor, ahogy arra a későbbiekben még visszatérünk.

Fellner a magyar nemzetijövedelem-statisztikákat 1900-ra, 1911–1913-ra, 1923-ra és 1930-ra állította össze, esetenként a folyó áras értéket több év átlagából képezte. Kutatásai nem tértek ki arra, hogy összehasonlítható volumen idősorokat képezzen. Árindek hűján mindössze az aranyár vásárlóerejének csökkenéséből következtetett arra, hogy 1913 és 1930 között mintegy 35 százalékkal emelkedtek az árak, és ennek arányában defláta a nemzeti jövedelem nominális növekedését. A Fellner által követett módszertannak a nemzeti számlák mai szabályai szerint vett racionális rekonstrukcióját tárgyalja *Hüttl* [2012], kiemelve időtálló módszertani megoldásait. *Kenessey* [1967] szerint Fellner saját korában kiemelkedő teljesítménye a későbbiekben nemzetközi szinten azért felejtődött el, mert a nemzeti számlák módszertani fejlődése, különösen ami az értékalkotás körét illeti, nem az általa választott utat követte.

Az MGI-ben Matolcsy Máttyás és Varga István kutatásai nyomán készült el a magyar nemzeti jövedelem idősora az 1924/1925–1934/1935 költségvetési évek közötti időszakra. Eltérve, meghaladva a termelés Fellner által használt fogalmát, ők az anyagi termelés mellett figyelembe vették a nem anyagi szolgáltatások értékét is. Sőt, a személyi szolgáltatások részeként, becsléseik – külön tételként – nemcsak a piaci módon értékesített szolgáltatásokra vonatkoztak, hanem beszámították a háztartáson belül nyújtott szolgáltatásokat is, akár fizetett háztartási alkalmazottak, akár a háztartás tagjai egymás számára ingyenesen végezték azokat.

A nem anyagi szolgáltatások beszámításával a módszerük követte a korabeli nemzetközi főáramlatot. A XX. század harmincas éveiben uralkodóvá váló neoklaszszikus paradigma alapján a fogyasztói haszon fejezi ki az értéket. *Matolcsy–Varga* ([1938] 4. old.) meghatározása szerint „Egy adott időszak nemzeti jövedelme az adott időszakban fogyasztásra rendelkezésre álló javak és szolgáltatások értéke, feltéve, hogy állandóak a gazdasági feltételek, azaz nem változik a nemzeti vagyon anyagi összetétele (de nem a pénzértéke)”. Azáltal, hogy nem a termelésből, hanem a fogyasztásból vezetik le az értéket, evidenciává válik, hogy a nem anyagi szolgáltatások igénybevétele (például a lakhatás, a mozi és színházlátogatás) hasonlóan fontos a fogyasztó számára, mint az anyagi javaké. A kutatások adatforrását, metodikáját és eredményeit részletesen dokumentálták, könyvük 1938-ban angol nyelven is megjelent. A nemzeti jövedelemre vonatkozó becslések idősorát az MGI munkatársai folytatták egészen az intézet 1949. évben történt megszűnéséig. Módszerük nemzetközi

szinten is élenjáró volt abból a szempontból, hogy nemcsak folyó áras, hanem a változatlan áras idősorokat is közöltek. Az árbázist az első három év átlaga képezte. *Vanoli* ([2005] 372. old.) kiemelte a magyar kutatók által kidolgozott tételes deflálás újszerűségét, miközben a szokásos nemzetközi gyakorlat szerint a gazdasági növekedés becslésekor mindössze a pénz általános vásárlóerejének változásával korrigálták a folyó áras adatokat.

A KSH munkatársai közül *Szigeti Gyula* foglalkozott a nemzeti jövedelem becslésének kérdéskörével. Az 1930-as években több tanulmányt is írt a témában, elemezve mind *Fellner*, mind *Matolcsy–Varga* becsléseit. Számításai részben a *Statisztikai Szemle*ben, részben német nyelvű kiadványokban jelentek meg. Ebben az időszakban a nemzeti jövedelem becslése közgazdasági kutatások tárgyát képezte, a statisztikai szolgálat nem vállalta fel a számítások rendszeresítését. A magyar nemzeti jövedelemszámítás ezen korszakát a 1960-as évek nézőpontjából elemezte *Kenessey* [1967]. Elsősorban *Fellner Frigyes* munkáját értékelte, mivel az általa használt, az anyagi termelésre korlátozott értékfogalom felelt meg a szocialista tervgazdaságban uralkodó felfogásnak.

A két világháború közötti időszakban számos országban készültek hasonló módszerrel becslések a nemzeti jövedelem nagyságára, részben kutatásként, de egyes országokban kifejezetten kormányzati igények kiszolgálására. Az Egyesült Államokban az adatokat felhasználták az 1929-ben kirobbant világgazdasági válságból való kilábalás elemzésére, Angliában a jövedelemadatokkal mérték fel nemzetgazdasági szinten a hadigazdaságra átálláshoz rendelkezésre álló erőforrásokat. Ebben az időszakban kezdődtek a kísérletek az ún. indikatív tervezés kidolgozására Hollandiában, Franciaországban és a skandináv országokban, a nemzeti jövedelemszámítások ezekben az országokban ezt a célt is szolgálták. Nemzetközi szinten a módszertan egységesítéséhez azonban a feltételek még nem álltak rendelkezésre (*Vanoli* [2005]).

Magyarországon a második világháború előtt a nemzetijövedelem-számításokat a kutatók jórészt alkalmi jelleggel, alkalmi adatforrásokat felhasználva végezték, és így nem illeszkedtek szorosan a hivatalos statisztikai szolgálat tevékenységébe. Ennek is tulajdonítható, hogy bár az eredmények ismertek voltak, több fórumon közölték azokat, maga a nemzetijövedelem-számítás többnyire kimaradt a magyar statisztikatörténetet bemutató dokumentumokból (*KSH* [1998a]). A nemzetijövedelem-számítások helyét tekintve nemzetközi szinten vegyes a kép. Például az Egyesült Államokban és Hollandiában az 1930-as évektől kezdve a statisztikai szolgálat végezte a számításokat, más országokban, például az Egyesült Királyságban vagy Franciaországban ez kutatóintézetek, egyetemek feladatát képezte.

A korabeli nemzetijövedelem-becslések közös – hazai és nemzetközi metodikát egyaránt jellemző – sajátossága, hogy nem tartalmazták a kormányzat által nyújtott szolgáltatásokat. Tudatosan, mivel az akkor uralkodó szakmai álláspont szerint a kormányzat tevékenysége nem hoz létre új értéket, hiszen azt a piaci ágazatokban

megtermelt értékből fizetett adók finanszírozzák. Egyes szakértők felvetették, amennyiben – a ricardoi munkaérték-elmélet szerint – az élőmunka értéket hoz létre, akkor a kormányzati alkalmazottak bérének is növelnie kellene a nemzeti jövedelmet (Vanoli [2005]). A kormányzati szolgáltatásokat először az 1968-as SNA (System of National Accounts – nemzeti számlák rendszere) illesztette be a rendszerbe.

A XX. század közepe előtt, a kísérletezés korában tehát igen eltérő tartalmú makrogazdasági indikátorok készültek, és egyik akkoriban használatos fogalom sem azonos a század második felében kialakított és ma is érvényes metodika szerintivel. Részben azért nem, mert az operacionalizálás során eltérő gazdaságelméleti háttérre támaszkodnak. De az adatforrás-használat miatt is különböznek a korábbi és a mai makrostatisztikai kategóriák. A XX. század első felében a kutatók által alkalmi módon összeállított adatok többnyire nagyvonalú szakértői becsléseket alkalmaznak. Így a rendszeresen elérhető adatforrások hiánya nem korlátozta azt, hogy mit fedjenek le a mutatók. Például a Matolcsy–Varga-féle becslések készítése során sem okozott gondot, hogyan lehet értékelné a háztartáson belül végzett szolgáltatásokat. Később ezek elsősorban azért maradtak ki az értékalkotó tevékenységek köréből, mert értékük nem figyelhető meg a nemzeti számlák mutatóitól ma elvárt pontossággal.

3. Népgazdasági mérlegek a tervgazdaságban

A második világháborút követő években világszerte felgyorsult a módszertani munka a nemzeti számlák összeállítását illetően. A fejlett piacgazdaságokban általánossá vált a fiskális politikai eszközök alkalmazása, és ehhez nélkülözhetetlenek a rendszeres és megbízható makrostatisztikák. További felhasználói igényt jelentett, hogy a statisztikai adatokkal követték nyomon a Marshall-terv keretében támogatott európai országokban a terv sikerességét. Ebben az időszakban terjedt el a nemzeti számlák elnevezés, utalva arra, hogy nem egyszerűen néhány makrogazdasági aggregátumról készülnek egymástól többé-kevésbé elszigetelt módon becslések, hanem egy fogalmilag és számszerűen konzisztens rendszer épül fel a gazdasági alanyok közötti tranzakciókból. Kezdetben többféle séma szerint állították össze a számlákat: különböző elnevezéseket használva, és különböző árszinten értékelve a tranzakciókat. Ebben az időszakban született meg az első meghatározása olyan alapfogalmaknak, mint a piaci ár, a tényezőköltés, a hazai termék vagy a nemzeti termék. A későbbiekben, a nemzetközi harmonizáció során módosultak az elnevezések, illetve a fogalmak meghatározása. Az első egységes rendszert az OEEC (Organisation for European Economic Cooperation – Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet) (az OECD [Organisation for Economic Co-operation and Development – Gazdasági

Együtműködési és Fejlesztési Szervezet] elődje) szabványként (OEEC Standardised System) 1952-ben fogadták el. Lényegében ezt vette át az ENSZ (Egyesült Nemzetek Szervezete), és jelentette meg 1953-ban „System of National Accounts” címmel.

Az elkövetkező évtizedben az európai gazdasági integráció erősödésével az abban résztvevő hat tagország különösen érdekeltté vált az elszámolási rendszer kibővítésében, az alkalmazott osztályozások egységesítésében. Jórészt az európai országok közgazdászai és statisztikusai együtműködésének köszönhetően készült el 1968-ban az SNA első felülvizsgált változata. Ez kiterjedt az input-output táblák, a szektor-számlák és a pénzügyi számlák összeállítására is. Ennek továbbfejlesztett változata az 1970-ben megjelent ESA (European System of Accounts – nemzeti számlák európai rendszere). Ugyanakkor az Egyesült Államok NIPA (National Income and Product Account – nemzeti jövedelmi és termelési számla) elnevezéssel saját rendszert dolgozott ki.

Más úton jártak a tervgazdaságot folytató országok, közöttük Magyarország. Továbbra is ragaszkodva a marxi dogmához, az értékalkotást az anyagi javak termelésére korlátozó saját módszertant dolgoztak ki. A szakirodalom erre az angol nyelvű megnevezés kezdőbetűivel MPS-ként (Material Product System – anyagi termelés rendszere) hivatkozik. Az MPS ideológiai hátterével kapcsolatban *Vanoli* ([2005] 101. old.) megjegyzi, hogy más összefüggésben Marx minden olyan munkát értékalkotónak nevezett, amely a tőkéseknek profitot termel. Vagyis ebbe beletartozna minden piaci módon nyújtott tevékenység, beleértve a nem anyagi szolgáltatásokat is.

Az MPS népgazdasági mérlegrendszere – mai elnevezéssel számlája – két alaptáblázatból áll. Az első a társadalmi termék termelését, fogyasztását és felhalmozását mutatja be. Napjaink szóhasználatával ez a javak és anyagi szolgáltatások forrásfelhasználás számlája. A másik számla/mérleg, az ún. pénzügyi mérleg az anyagi termelésből származó jövedelem, korabeli elnevezéssel a nemzeti jövedelem keletkezését, elosztását, újraelosztását és végső felhasználását vezeti le.

Az MPS nemzeti jövedelem fogalma tehát az országban megtermelt (nettó) jövedelem, nem azonos sem a Fellner-féle, sem a Matolcsy–Varga által használt fogalommal. Fellner az anyagi termelésben keletkezett nettó értéket korrigálja a külfölddel szembeni folyó elszámolások egyenlegével. Matolcsy–Varga is ugyanezt teszi, de egy szélesebb termelés fogalomból indulva, beszámítva abba a nem anyagi piaci szolgáltatásokat is. Egyik nemzetijövedelem-fogalom sem feleltethető meg akár a népgazdasági mérlegekben, akár az SNA/ESA által használt fogalomnak. (Az SNA/ESA nemzeti jövedelem fogalmát lásd később.) Az SNA/ESA nettó anyagi termelésnek nevezi az MPS nemzeti jövedelem fogalmát.

A pénzügyi mérleg, mai szóhasználattal egy összevont jövedelemszámla, amely több lépésben vezeti le a jövedelemelosztást. Első lépésben az anyagi termelésben

keletkezett jövedelmet felosztja munkajövedelemre és eredeti jövedelemre (mai elnevezéssel működési eredményre). Ezt követi a jövedelmek újraelosztása, amely során nemcsak a jövedelmek szokásos értelemben vett újraelosztása történik meg (például a társadalombiztosítási járulékok és pénzbeli juttatások elszámolása), hanem itt mutatják ki a nem anyagi termelésben foglalkoztatottak munkabérét is. Valamint itt jelennek meg a mai értelemben vett pénzügyi tranzakciók is. Az anyagi termelés felhasználása jelenti a javak és anyagi szolgáltatások fogyasztását, a beruházást, a külkereskedelmi egyenleget és a veszteségek finanszírozását. Külön tételben mutatható ki a külfölddel kapcsolatos elszámolások egyenlege. Zárt gazdaságban a mérlegek végső egyenlege zérus, azonosan azzal, hogy a nemzeti számlákban megegyezik a tőkeszámla és a pénzügyi számla egyenlegező tétele.

Az összevont népgazdasági mérlegek kevés, nehezen értelmezhető és meglehetősen összevont információt szolgáltatottak a gazdaság állapotáról. Részletesebb adatokat – elsősorban a termelésről és a felhasználásról – az ágazati kapcsolatok mérlege közölt. Magyarországon az 1957-es évre készült el az első, az anyagi termelés forrását és felhasználását ágazati összefüggésekben bemutató input-output tábla.

A magyar statisztika 1964-ben, az ún. új gazdasági mechanizmus előkészítése kapcsán tűzte napirendre a népgazdasági mérlegrendszer korszerűsítését. Elsősorban azt célozva, hogy a termelési értékbe teljes körben beleszámítson a nem anyagi szolgáltatások értéke. A piaci módon nyújtott szolgáltatások mellett az új magyar metodika kimutatta a költségvetési intézmények/kormányzat nem piaci szolgáltatásainak értékét is, összhangban az SNA 1968-as változatával. Hosszú előkészítő munka után 1970-től közölt a KSH olyan számlákat, amelyek kétféle megközelítésben vezették le a termelés halmozódásmentes értékét: továbbra is közöltek táblázatokat az anyagi termelésre korlátozva, másfelől készültek becslések a GDP (gross domestic product – bruttó hazai termék) keletkezésére és felhasználására, követve az ENSZ által ajánlott SNA fő elveit. A kétféle számítási módszerre rendszerint kettős rendszerként hivatkoztak. 1970 és 1990 között a magyar statisztika először az SNA-féle termelési számlát állította össze, majd ebből készítette el az MPS szerinti változatot. Bár a részletes alapstatisztikák csak 1970 óta álltak rendelkezésre, a KSH a számításokat 1960-ig visszavezette. A kiterjesztett termelésfogalom áttekinthetővé tette a jövedelemfolyamatok elszámolását. A jövedelemfolyamatok osztályozása – az elsődleges jövedelemelosztás, a jövedelmek másodlagos elosztása és felhasználása – követte a közgazdaságtan általánosan elfogadott elveit. Az 1970-ben végrehajtott módszertani felülvizsgálatot és annak eredményeit a következő két forrás tárgyalja: *Árvay* [1973]; *KSH* [1971], [1973].

Az 1970 és 1990 közötti időszakban elveiben nem változott a fő gazdasági mutatók tartalma. Ugyanakkor a jövedelemfolyamatokról a részleteket tekintve nem sikerült, nem lehetett homogén idősorokat összeállítani. Elsősorban azért nem, mert változott az alapadatok tartalma, követve a gazdaságirányítás és szabályozás módosulá-

sát. Változtak a makrogazdasági adatok fő – hazai és nemzetközi – felhasználóinak igényei is, és a statisztikai szolgálat igyekezett kiadványaiban az aktuális elvárásoknak minél jobban megfelelni.

Jó példa erre a termelők nemzetgazdasági szektorok szerinti osztályozása. A magyar mérlegrendszer a kibocsátást és a hozzáadott értéket kimutatta tulajdonformák és ezekből képzett társadalmi szektorok szerinti összetételben. Eredetileg a hetvenes évek elején a következő társadalmi szektorokat különböztette meg:

1. Szocialista szektor
 - 1.1 Állami szektor
 - 1.1.1 Állami/önkormányzati vállalatok
 - 1.1.2 Költségvetési és nonprofit szervezetek
 - 1.2 Szövetkezeti szektor
 - 1.3 Háztartások kiegészítő tevékenysége (mezőgazdaságban a háztáji termelés, a 80-as években terjedő vállalati gazdasági munkaközösségek termelése stb.)
2. Magánszektor (egyéni vállalkozások tevékenysége és a házilagos lakásépítés)

A társadalmi szektorok elhatárolása az állami beavatkozás mértéke és lehetősége alapján történt. Azt a célt szolgálva, hogy a statisztikai adatok demonstrálják a szocialista szektor térnyerését. 1969-es adatok szerint a kibocsátásban a magánszektor aránya mindössze 1,5 százalék volt. A népgazdasági mérlegek kizárólag a termelést mutatták be szektorok szerint, a jövedelemfolyamatokat nem. Jövedelemszámlák egyedül a fogyasztó háztartásokra készültek az életszínvonal-politikai intézkedések megalapozásához.

A nyolcvanas évek második felében, különösen a gazdasági társaságokról szóló törvény (1988) elfogadását követően ugrásszerűen megnőtt az új vagy a gazdálkodás jogi formáját megváltoztató szervezetek száma. A statisztikai regiszter nyilvántartotta a szervezetek számát gazdálkodási formák szerint. Azonban csak a termelési adatok ismeretében lehetett megítélni az átalakulás tényleges mértékét. Ennek érdekében 1989 és 1991 között átmeneti jelleggel a nemzeti számlák megjelentették a kibocsátás és a hozzáadott érték összetételét az új gazdálkodási formák és ebből képzett szektorok szerint, a következő felosztásban:

1. Állami/önkormányzati vállalat
2. Jogi személyiségű gazdasági társaság
3. Szövetkezet
4. Jogi személyiség nélküli gazdasági társaság
5. Jogi személyiség nélküli egyéb gazdasági szervezet

6. Egyéni gazdasági szervezet
7. Háztartások nem üzletszerű gazdasági tevékenysége
8. Költségvetési és egyéb szervezetek

A KSH népgazdaságimérleg-módszertan szerint becsült adatokat 1991. évet bezáróan közölt, ez az év ún. Janus-év volt, amelyre a régi és az új módszer szerint egyaránt összeállították a számlákat. Ennek az évnek a tanúsága szerint azt mondhatjuk, hogy az 1970-ben kibővített népgazdaságimérleg-módszertan szerint számítva, a magyar GDP nominális nagysága jól közelítette az SNA/ESA-módszer szerint becsült értéket. Kimutatható volt ugyan számos módszertani eltérés, de ezek a korrekciók összességükben a nominális szintet tekintve csak néhány százalékos különbséget jelentettek. Ennek ellenére a rendelkezésre álló statisztikák alapján nehéz valós képet kapni az 1990 előtti évek gazdasági fejlődéséről. Elsősorban nem a folyó áras adatok, hanem az árindexek hibái torzítják a trendeket. Közismert, hogy a tervgazdálkodás körülményei arra készítették a vállalatokat, hogy jelentéseikben a termékeik árváltozását a valóságosnál alacsonyabbnak, illetve a minőségjavulást a ténylegesnél magasabbnak tüntessék fel. A statisztikai szolgálatnak nem volt lehetősége, és érdekében sem állt, hogy a torzítást korrigálja. A folyó áras adatokat a szisztematikusan alulbecsült árindexekkel deflálva, a termelés volumennövekedése a ténylegesnél magasabbnak mutatkozott. A torzítás mértékére leginkább annak alapján következtethetünk, ha nemzetközi összehasonlításban vizsgáljuk a magyar gazdaság fejlettségét egyfelől a második világháború előtt, másfelől az 1990 után készült ICP-k (International Comparison Project – nemzetközi összehasonlítási projekt) eredményei szerint.

4. Áttérés az SNA alkalmazására, 1990–1995

Az 1980-as évek vége felé egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a továbbiakban nincs érdemi igény az MPS szerint összeállított adatok iránt. Ez egyben azt is jelentette, hogy megszűnt a létjogosultsága a kettős magyar elszámolási rendszernek. A statisztikai szolgálat felismerte, hogy hosszú távon a nemzetgazdasági statisztika akkor képes eleget tenni a mérvadó felhasználói igényeknek, ha adaptálja a világszinten széles körben alkalmazott szabványokat. A célkitűzés további megerősítését jelentette, hogy az Európai Unióhoz (Közösségekhez) való csatlakozási szándék kinyilvánítása 1994 áprilisában a magyar statisztika számára kijelölte a feladatot, hogy a belépés időpontjáig kötelezően át kell venni minden tételére kiterjedően az EU nemzeti számlájának, az ESA-nak a módszertanát.

Bár a régióban a magyar makrogazdasági statisztikusoknak volt a legtöbb ismerete az SNA-ról, az ENSZ által világszinten ajánlott nemzetközi szabványokról, és a magyar rendszer 1990 előtt már alkalmazta ennek több lényeges elemét. Az átállás így is lényegében egy teljesen új elszámolási rendszer kiépítését jelentette, beleértve azt, hogy a rendszerváltás nyomán változtak a megfigyelendő jelenségek, a megfigyelés módja és lehetősége is. Az átállás első szakaszában – ez nagyjából az 1995-ös évig tartott – az új rendszer alapjait kellett lerakni. Lényegét tekintve nincs különbség az SNA és az ESA között, tehát a feladat egyben a kezdeti szakasza volt az uniós szabványok átvételének. Az, hogy az ESA részletesebb, az európai gazdaságok jellegének megfelelően specifikált szabályok kötelező alkalmazását írja elő, elsősorban a későbbi évek teendőit befolyásolta.

Az 1991. Janus-év volt, amelyre a KSH összeállította a számlákat a régi, népgazdasági mérlegek szerinti struktúrában, valamint az új, az SNA elveivel egyező módszertan szerint is. Minthogy az 1990-es évek elején már ismert volt, hogy az ENSZ Statisztikai Bizottsága 1993-ban fogja elfogadni az SNA új felülvizsgált változatát, ezért a magyar statisztika nem a még érvényes, hanem az előzetes változatban létező új, lényegesen kibővített módszertannak az adaptálást tűzte ki célul.

A KSH törekedett arra, hogy minél hamarabb közzé adja az új tartalmú és struktúrájú adatokat, megfelelően a sürgető hazai kormányzati adatigényeknek és a nemzetközi szervezetek elvárásainak. Ilyen rövid idő alatt lehetetlen volt minden elemében figyelembe venni az új SNA összes szabályát, beleértve a becslési módszertan kidolgozását és az adatforrások megszervezését. Ezért az 1991 és 1995 közötti időszakot a fokozatosan kiépülő új adatforrások felhasználásával a becslések finomítása és ennek következtében a számítások folyamatos felülvizsgálata jellemzi. Eközben ügyelni kellett arra, hogy a nagymértékű, a fő indikátorokat lényegesen befolyásoló korrekciókat az egész időszakon átvezessék.

A gazdasági rendszerváltás kihatással volt a gazdaságstatisztika valamennyi területére. Új mérvadó felhasználói igények artikulálódtak, a privatizáció nyomán többszörösére nőtt az adatszolgáltatók száma, nagymértékben csökkent az adatszolgáltatói fegyelem. Elérhetetlenné vált a statisztika által korábban használt több államigazgatási adatforrás. A szakstatisztikáknak is adaptálniuk kellett az irányadó nemzetközi módszertan szabványait. Az átalakítással arra is lehetőség nyílt, hogy a korábbiaknál megalapozottabb kapcsolat alakuljon ki a szakstatisztikák és a nemzeti számlák között. Az 1990. évet megelőzően – minthogy magát a népgazdasági mérlegeket is csak részlegesen kapcsolták össze – kevésbé volt szembetűnő, ha számszerűen nem illeszkedtek a termelés, a jövedelmek, a felhasználás különböző forrásból származó tételei. Az SNA/ESA zárt rendszerében, különösen a forrás-felhasználás táblák összeállításakor azonban óhatatlanul előjönnek a fogalmi és tartalmi inkonzisztenciák.

A nemzeti számlák 1990 és 1995 közötti történetéből először az adatforrások újraszervezésének problémáit tárgyaljuk, majd a módszertani kérdések közül emelünk

ki néhányat. Részletes leltár ezen időszak magyar nemzeti számlájának módszertanáról, adatforrásairól két kiadványban található, amelyet az OECD, valamint a KSH közösen állított össze, megjelent angol és magyar nyelven. (*OECD–KSH* [1994], [1996]; *KSH* [1994], [1998b])

4.1. A fő adatforrások újraszervezése

A következőkben csupán néhány példával illusztráljuk az adatforrások változásával kapcsolatos nehézségeket és tennivalókat.

– A magyar statisztikában 1990 előtt alkalmazott ágazati osztályozás sok tekintetben eltért az ENSZ által ajánlott ISIC (International Standard Industrial Classification of All Economic Activities – Gazdasági tevékenységek szabványos nemzetközi osztályozása) elveitől. Többek között azért, mert a szokásos elvek – a technológia, a felhasznált inputok, valamint az előállított termékek hasonlósága – mellett az államigazgatás szerkezete is befolyásolta az osztályozási struktúrát. Így például egyetlen nemzetgazdasági ágat képezett a közös főhatóság alá tartozó vízgazdálkodás (a mezőgazdasági öntözés, az ivóvízellátás, a nyilvános strandok üzemeltetése stb.). Ugyanakkor külön nemzetgazdasági ágba tartozott a külkereskedelem és a belkereskedelem, miután az igazgatást két külön minisztérium irányította. Az új osztályozásra való áttérés törést okozott a gazdaságstatisztikai idősorokban, valamint át kellett szervezni a mintavételes adatgyűjtéseket. Az átállás két lépésben történt. Az 1992-ben életbe lépő új ágazati osztályozás a felső két számjegyen megegyezett a nemzetközi előírásokkal. Ez lehetővé tette, hogy ettől kezdődően időben és nemzetközi szinten is összehasonlíthatók legyenek a nemzeti számlák kétszámjegyes ágazati bontásban megjelenő idősorai. A teljes, négy osztályozási szintet a magyar statisztika 1998-ban kezdte alkalmazni, akkor már az EU, az ISIC-nél részletesebb NACE (Nomenclature statistique des activités économiques dans la Communauté européenne – Gazdasági tevékenységek statisztikai osztályozása az Európai Közösségben) átvételével.

– A KSH feladata volt 1990 előtt, hogy részletes adatokat gyűjtsön a vállalati beruházásokról, nemcsak statisztikai, hanem gazdaságirányítási célra is. Az 1968-ban bevezetett új gazdasági mechanizmusban a beruházások esetén a döntési kompetencia és a finanszírozás megoszlott az állam és a vállalatok között, és a beruházásstatisztika feladata volt figyelni a terv teljesítését. Így jogszabály írta elő a kérdőíven szereplő fogalmak tartamát, amelyek többnyire lényegesen eltértek a közgazdasági szempontból releváns kategóriáktól. 1990 után a kérdőívek átdolgozása mellett az is kihívásként jelentkezett, hogyan képes a statisztika nyomon követni és adatot gyűjteni a gomba módra szaporodó vállalkozások beruházásairól. Ebben nagy segítségre volt a KSH megyei igazgatóságainak helyismerete.

– Az export és az import tevékenység engedélyköteles volt 1990 előtt, a külkereskedelmi értékesítés és beszerzés kevés számú szakosodott vállalaton keresztül történt. Ezek jelentették a forgalmat az illetékes minisztériumnak, ahonnan a KSH átvette a feldolgozott adatokat. A statisztika 1991. évtől áttért arra, hogy a vámbizonylatokon szereplő adatokból becsülje a külkereskedelmi áruforgalmat. A piacnyitás a termékforgalomban új típusú tranzakciókat eredményezett (bérmunka, vám szabad területeken keresztül történő forgalom stb.). Ezeket a vámbizonylatokon nem, vagy nem a közgazdasági szempontból adekvát módon mutatták ki. A 1990-es évek első felében e tételek időben hullámzó, de jelentős összegeket tettek ki, ezért külön feladatot jelentett, hogyan lehet a GDP-becsléshez esetenként ad hoc forrásokból beszerezni a kiegészítő információkat.

– A szakstatisztikák mellett a magyar nemzeti számlák hagyományosan erősen építenek különböző államigazgatási adatforrásokra. 1970 és 1990 között a vállalati mérlegbeszámolók képezték a vállalatok termelési és jövedelemadatainak fő forrását, a jelentéseket egyidejűleg gyűjtötték gazdaságirányítási és statisztikai célra. A cégbíróságok által az új törvényi előírások alapján gyűjtött vállalati mérlegbeszámolók/pénzügyi jelentések nem szolgáltattak kellő információt a nemzeti számlák összeállításához. Emellett egyedi szinten és csak papíralapon voltak elérhetőek. Ugyanakkor az 1990-es évek elején a statisztikai szolgálatnak nem állt rendelkezésére elegendő humán és anyagi erőforrás ahhoz, hogy hasonló méretű, összetett adatgyűjtést szervezzen a vállalatok teljes körére. Végül egy, a vonatkozó jogszabályokat kielégítő megállapodás keretében a KSH átvehette a társasági – statisztikai melléklettel kiegészített – adóbevallások egyedi adatait, és ez képezte a vállalatok termelési és jövedelemszámláinak fő adatforrását.

– Az 1988-ban bevezetett személyi jövedelemadózás kedvező feltételeket teremtett a hivatalos statisztikai szolgálatnak ahhoz, hogy az egyedi adóbevallások alapján megbecsülhesse a többszáz ezer egyéni kisvállalkozás kibocsátását és hozzáadott értékét. A becslés nem a bevallott jövedelmekre épített, hanem az adóbevallást készítő vállalkozások száma és bizonyos ismérvei alapján számításba vette a jövedelemelvitkolás mértékét is.

– Az egyesülési jogról szóló 1989. évi II. törvény életbelépését követően rövid idő alatt megsokszorozódott a különböző célra és formában működő nem nyereség-érdekelte szervezetek száma. A nemzeti számlák szerint a nonprofit szervezetek is termelnek, és a szolgáltatásuk hozzáadott értéke beleszámít az ország jövedelmébe. Több évig nem sikerült az államigazgatáson belül megoldani, hogy éves jelentésüket összegyűjtsék és feldolgozzák. Így a statisztikai szolgálat vállalta, hogy 1993. évtől kezdődően megszervezzen egy, a társadalomstatisztika és a nemzeti számlák adatigényeit egyaránt kielégítő, a nonprofit intézmények hektikusan változó száma miatt teljes körű éves adatgyűjtést.

4.2. Új és változó tartalmú kategóriák

Az 1993-as SNA több olyan makrogazdasági mutatót nevesített, amit az 1990-es évek előtt a magyar felhasználók nem, vagy nem ugyanabban az értelemben használtak. Az eltérő fogalomhasználat könnyen vezethet a statisztikai adatok téves interpretációjához. Ezt elkerülendő, a statisztikai szolgálat az átállás során nagy hangsúlyt fektetett a módszertani ismeretek terjesztésére. Meg kellett teremteni az új, a felhasználók számára is világos magyar szakterminológiát, és ennek részeként meghonosítani több, a tervgazdaságban ismeretlen fogalmat, különösen, ami a vállalati és a kormányzati szektor tranzakcióit illeti: ilyen a külföldi befektetések visszaforgatott jövedelme, az eredményszemléletű kormányzati hiány stb.

Más esetben azt kellett tudatosítani a felhasználókban, hogy módosult a korábban megszokott mutatók tartalma. Ez többnyire az életszínvonal-mutatókra volt igaz, ahol a magyar statisztika nagy hagyományokra tekintett vissza, és egy meglehetősen összetett mutatórendszerrel dolgozott. Ilyen esetekben a KSH igyekezett az új elnevezéssel is jelezni a mutató tartalmának módosulását.

A háztartási szektor két meghatározó tranzakciójának, a munka díjazásának és a fogyasztásnak példáján keresztül illusztráljuk, miben különbözik egymástól a népgazdasági mérlegekben és az SNA/ESA által használt fogalom. Részletesebben a népgazdasági mérlegek módszertani megoldásait elemezzük, miután az SNA/ESA módszertana a kézikönyvekből könnyebben megismerhető.

A népgazdasági mérlegek és a nemzeti számlák egyaránt megkülönböztetik a termelésben felhasznált élőmunka költségét és az életszínvonal mértékét kifejező munkajövedelmet (*Árva* [1973] 240. old.). A munkaerőköltség bővebb fogalom, ebből csak azokat a tételeket számítjuk a munkajövedelembe, amelyekből, amelyek elköltéséből a munkavállalónak fogyasztói többlete származik. Nagyrészt a jelenben, de fogyasztói többletet képez a nyugdíjjárulék is, mint a jövőbeni nyugdíj fedezete. Ezt nevezték 1990 előtt „bérek és egyéni jövedelmek”-nek, a nemzeti számlában ez a „munkavállalói jövedelem”. A két fogalom között négy tétel képezi a hidat:

– A népgazdasági mérlegek szűkebben húzták meg a munkavállalóknak hasznot képező jövedelem határát. Termelési adónak minősítették, és kihagyták a munkajövedelemből a munkaadó által fizetett társadalombiztosítási hozzájárulást.

– Hasonlóan nem számított a népgazdasági mérlegek munkajövedelmébe a természetbeni bér. Helyette a munkaadó által a munkavállalóknak ingyenesen vagy nem jelentős térítési díj ellenében nyújtott szolgáltatásokat (és ritkábban átadott javakat) természetbeni társadalmi juttatásként mutatták ki. Kétségtelen, hogy az állami vállalatok által működtetett bölcsődék, sportpályák, üdülők szolgáltatásai nagyon hasonló ahhoz, amit a költségvetés finanszíroz, és amelyeket a háztartások szociális jogosultság alapján vehetnek igénybe. Ha a termelőeszközök állami tulajdonban vannak, akkor nem érvényes a nemzeti számlák azon módszertani konvenciója, hogy

a termelők minden költsége az adott szervezet termelésének célját szolgálja. Ezért ingyenes javakban és szolgáltatásokban kizárólag a saját munkavállalóik, a munkájuk ellenértékéért részesülnek.

– A népgazdasági mérlegekben nem számít munkajövedelemnek a munkavállalók között felosztható nyereség, az ún. nyereségrészesedés. Azért nem, mert a nyereség nem az új érték felosztásának egyenlegező tétele, ahogy a működési eredmény az a nemzeti számlákban. A nyereséget a statisztika a mindenkori gazdasági szabályozás előírásaival összhangban, a számviteli nyereséggel egyezően mutatta ki. Így a nyereségrészesedés a jövedelmek újraelosztása során jut el a háztartásokhoz. A nemzeti számlák a nyereségrészesedéshez hasonló részvényopciót a munkavállalói jövedelem részeként kezelik.

– A népgazdasági mérlegek munkajövedelemnek mutatják ki az egyéni vállalkozók és a saját fogyasztásra történő termelés teljes nettó (az értékcsökkenés nélkül becsült) hozzáadott értékét. Az indok inkább gyakorlati, mint elvi. Minthogy az adatok tanúsága szerint egy főre vetítve a kisvállalkozók nettó hozzáadott értéke nem érte el az ágazati átlagbért, hiányzik az a viszonyítási alap, amely szerint a hozzáadott érték felosztható lenne bére és tőkenyereségre. A nemzeti számlák a vegyes jövedelem bevezetésével kerülnek meg a felosztás problémáját.

Az előzők szerint a munkaerő díjazását kifejező munkavállalói jövedelem a következőképpen vezethető le a népgazdasági mérlegben szereplő „bérek és egyéni jövedelmek” tételből:

$$\begin{aligned} \text{Munkavállalói jövedelem} &= \text{Bérek és egyéni jövedelmek} + \text{Munkaadó által} \\ &\text{fizetett/imputált társadalombiztosítási hozzájárulás} + \text{Természetbeni bérek} + \\ &+ \text{Nyereségrészesedés} - \text{Kisvállalkozók és saját fogyasztásra történő termelés nettó} \\ &\text{hozzáadott értéke} \end{aligned}$$

Összességében tetemes a különbség. Az 1991-es Janus-évben a bérek és egyéni jövedelmek összege 1 207,3 milliárd forintot, a munkavállalói jövedelem 1 385,9 milliárd forintot tett ki. A különbség több mint 14 százalék.

A háztartások/lakosság fogyasztása, mint a gazdasági jólét alapvető indikátora kiemelt kategóriája mind a népgazdasági mérlegeknek, mind a nemzeti számláknak. Eredetileg az MPS különbséget tett az anyagi és a nem anyagi fogyasztás között. A szétválasztás nehezen számszerűsíthető, mivel az anyagi fogyasztásba beleszámítanak a nem anyagi fogyasztáshoz felhasznált anyagi javak és anyagi szolgáltatások is, például az iskolák, kórházak energiaellátása, az ott használt tanszerek, illetve gyógyszeres értéke. Ezért az 1970-ben bevezetett magyar módszer – elhagyva az anyagi, nem anyagi megkülönböztetést – a lakosság összes fogyasztását helyezte előtérbe, beleértve a költségvetés által finanszírozott és a lakosság által közvetlenül igénybe vett szolgáltatásokat. Az SNA korábbi változata a fogyasztók döntési kompetenciája

alapján húzta meg a határt, és kizárólag a jórészt saját jövedelemből finanszírozott fogyasztást rendelte a háztartásokhoz. Az 1993-as SNA jutott el odáig, hogy kellő alaposággal szétválassza a fogyasztási kiadásokat és az – SNA-ban tényleges fogyasztásnak nevezett – összes fogyasztást. Ehhez részletesen specifikálni kellett az egyéni és a közösségi módon igénybe vehető kormányzati szolgáltatásokat. A tényleges fogyasztás kategória kidolgozása során az SNA szakértői munkacsoportja épített a magyar módszertani tapasztalatokra.

Az 1990-ben történt módszertani váltás koncepcióban nem változtatta meg a háztartások fogyasztása fogalmát. Ami viszont változott az SNA bevezetése nyomán, az a fogyasztás egyes funkcionális csoportjainak becslési metodikája. Például 1990 előtt a természetbeni bérként kapott termékek és szolgáltatások értékéből kizárólag a munkavállalók által fizetett rész jelent meg a lakossági fogyasztásban, fogyasztásnak minősült a szerencsejátékok teljes nettó nyeresége. Vásárolt szolgáltatásnak mutatta ki a magyar statisztika a nonprofit szervezeteknek nyújtott transzferek nettó egyenlegét. Ezeknek a korrekcióknak az átvezetése összességében jelentős mértékben, 1991-ben mintegy 9 százalékkal módosította a háztartások tényleges fogyasztásának végösszegét. A nemzeti számlák szerint 1991-ben a háztartások tényleges fogyasztása 1 752,1 milliárd forint, a népgazdasági mérlegekben 1 605,5 milliárd forint volt.

Összefoglalóan a következőképpen jellemezhetjük az 1990 és 1995 közötti évek magyar nemzeti számláit.

A szektorizáció a termelők jogi, gazdálkodási formája alapján történt. Kevés lehetőség nyílt a határesetek egyedi elbírálására. Különösen arra nem, hogy tételes vizsgálatok alapján egyenként át lehessen sorolni a kormányzati szektorba a nem piaci termelést folytató állami vállalatokat.

A termelési és a jövedelmek keletkezési számlát a magyar statisztika összeállította mind az 5 nemzetgazdasági szektorra, kétszámjegyes ágazati bontásban. A jövedelemelosztási számlák azonban csak a nem pénzügyi és a pénzügyi vállalatokra, valamint a háztartásokra készültek el. Ezekből is hiányoztak a külfölddel való tranzakciók, miután a kilencvenes évek elején még jelentősen eltért egymástól a nemzeti számlák és a fizetési mérleg módszertana. Nem közöltek adatokat a nettó jövedelemtételre, minthogy nem fogadták el mérvadónak a vállalatok pénzügyi beszámolóiból, valamint a költségvetési intézmények jelentéseiből származó értékcsökkenés-adatokat.

A rendelkezésre álló adatokból egyedül a háztartási szektorra sikerült levezetni a nem pénzügyi számlák teljes sorozatát. A nem pénzügyi és a pénzügyi szektorokra ugyan ismert volt a bruttó állóeszköz-felhalmozás és a készletváltozás értéke, de a tőkeszámla lezárásához ismerni kell a tőke-transzferek értékét is. Ezekre sem a költségvetési adatforrások, sem – a külföldről származó tőkejuttatások esetén – a fizetési mérleg nem tudott adatot szolgáltatni. A háztartási szektort tekintve, a tőkeszámla nettó hitelnyújtás/hitelfelvétel egyenlegét nem sikerült egyeztetni a háztartások pénzügyi megtakarításának a Magyar Nemzeti Bank által becsült tételével.

A bruttó hazai termék folyó és változatlan áras értékére két oldalról készültek becslések: a GDP előáll mind a termelésben keletkezett ágazati hozzáadott érték, valamint a végső felhasználás tételeinek összegeként. Azt feltételezve, hogy megbízhatóbbak a termelési oldal eredményei – minthogy azok javarészt számviteli/pénzügyi beszámolók dokumentumaiból származnak –, a két oldalról kapott becslés különbségét, a statisztikai hibát a végső felhasználásban, jórészt a készletváltozásban egyenlegezték.

A kilencvenes évek elején a közvéleményben elterjedt az a nézet, hogy a KSH adatai túlzottnak mutatják az átalakulással együtt járó gazdasági visszaesést, mivel nem veszik figyelembe, hogy a kisvállalkozások adóbevallásai lényegesen alulbecsülik valós teljesítményüket. Szemben ezekkel a vélekedésekkel, a nemzeti számlák összeállítói kiemelt figyelmet fordítottak arra, hogy szakértői becslések közbeiktatásával, kiegészítő becslésekkel pótolják a más módon meg nem figyelhető tevékenységeket. Sőt, arra is törekedtek, hogy a becslési módszertan kövesse a nem megfigyelt jelenségek változó természetét.

Részletes ÁKM-et (ágazati kapcsolatok mérlege) rendszerint ötévenként állított össze a KSH. Az ötéves periódusokon belül a táblázatok belső struktúráját a nemzeti számlák aktuális sarokszámaihoz igazítva vezették tovább. A munka a nemzeti számlák összeállításával párhuzamosan folyt. Ebben az időszakban kevés lehetőség nyílt a nemzeti számlák és az ÁKM közötti visszacsatolások kiépítésére.

A magyar nemzeti számlák fejlesztésében több magas szintű statisztikával rendelkező ország nyújtott módszertani támogatást, elsősorban kölcsönös tapasztalatszerző utak finanszírozásával. Az első években az OECD segítségével mellett kiemelendő az Egyesült Királyság, Kanada, Norvégia, Dánia, Franciaország és Olaszország által nyújtott szakmai támogatás. Az a körülmény, hogy a magyar statisztikusoknak széles körben nyílt lehetőségük megismerni a módszertan alkalmazásának és az adatforrások kiépítésének különféle változatait, sokban hozzájárult ahhoz, hogy viszonylag rövid idő alatt sikerült költséghatékony módon megfelelni a nemzetközi elvárásoknak.

Irodalom

- ÁRVAY J. [1973]: *Nemzeti termelés, nemzeti jövedelem, nemzeti vagyon – Magyarország népgazdasági mérlegrendszere*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
- BÓDAY E. – HÜTTL A. [1995]: A lakásgazdálkodás elszámolása a magyar nemzeti számlákban. *Statisztikai Szemle*. 73. évf. 6. sz. 452–464. old.
- EC–IMF–OECD–UN–WB (EUROPEAN COMMISSION – INTERNATIONAL MONETARY FUND – ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT – UNITED NATIONS – WORLD BANK) [1993]: *System of National Accounts 1993*. Brussels, Luxembourg, New York, Paris, Washington, D.C.

- EUROSTAT [1996]: *European System of Accounts – ESA 1995*. Luxembourg.
- FAZEKASNÉ KOVÁCS K. – HÜTTL A. [1994]: A pénzügyi szektor elszámolása. *Statisztikai Szemle*. 72. évf. 11. sz. 805–821. old.
- FAZEKASNÉ KOVÁCS K. [1994]: A vállalati szektor jövedelemelosztása. *Statisztikai Szemle*. 72. évf. 8–9. sz. 613–624. old.
- FELLNER F. [1929]: Magyarország nemzeti vagyona. *Statisztikai Szemle*. 7. évf. 3. sz. 285–293. old.
- FELLNER F. [1930]: Csonka-Magyarország nemzeti jövedelme. *Statisztikai Szemle*. 8. évf. 11. sz. 999–1008. old.
- HAJPÁL GY. [1969]: A nemzetivagyon-számítás története Magyarországon. *Statisztikai Szemle*. 47. évf. 2. sz. 170–186. old.
- HARRISON, A. [1990]: Major changes proposed for the next SNA: an overview. *The Review of Income and Wealth*. Vol. 36. Issue 4. pp. 335–352. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1475-4991.1990.tb00318.x>
- HARRISON, A. [1992]: *The SNA; 1968 to 1993 and Beyond*. Paper presented at the IARIW 32. General Conference. 5–11 August. Boston.
- HÜTTL A. [1994]: A magyar nemzeti számlák új adatforrásai és módszerei. *Statisztikai Szemle*. 72. évf. 6. sz. 469–480. old.
- HÜTTL A. [2012]: Nemzeti jövedelem Fellner Frigyes korában – mai szemmel. *Statisztikai Szemle*. 90. évf. 11–12. sz. 1090–1099. old.
- KSH (KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL) [1971], [1973]: *A népgazdasági mérlegrendszer módszertana*. Módszertani füzetek. 9. sz. Budapest.
- KSH [1993]: *Bevezetés a nemzeti számlákba*. Budapest.
- KSH [1994]: *Magyarország nemzeti számlái: adatforrások, módszerek és számítások*. Budapest.
- KSH [1998a]: *Tanulmányok a magyar statisztika történetéből*. Budapest.
- KSH [1998b]: *Magyarország nemzeti számlái, adatforrások, módszerek és számítások, felülvizsgált kiadások*. Budapest.
- MATOLCSY, M. – VARGA, I. [1938]: *The National Income of Hungary, 1924/25–1936/37*. P.S. King & Son Ltd. London.
- OECD – HCSO (ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT – HUNGARIAN CENTRAL STATISTICAL OFFICE) [1994]: *National Accounts for Hungary: Sources, Methods and Estimates*. Paris, Budapest.
- OECD – HCSO [1996]: *National Accounts for Hungary: Revised Sources, Methods and Estimates*. Paris, Budapest.
- POZSONYI P. [1994]: A termelési számla. *Statisztikai Szemle*. 72. évf. 10. sz. 744–761. old.
- VANOLI, A. [2005]: *A History of National Accounting*. IOS Press. Amsterdam.

Summary

The study introduces the history of national accounting in Hungary dividing it into six periods. The present part of the paper addresses the first four. The first estimates on the stock of national wealth derive from the late 19th century, and the value of national income was first compiled for selected years in the first half of the 20th century. This work based on the then cutting-edge meth-

odologies was conducted mainly as academic research and was not considered as a task of the official statistical service. During the period of the centrally planned economy, the so-called MPS (material product system) was introduced. From the 1970s, the Hungarian statistical service disseminated macroeconomic data using two different methodologies: besides the sources and use of material goods, it also presented macroeconomic indicators with more extended coverage, similar to the categories of the SNA. In the paper, the differences and similarities of the Hungarian concepts and the SNA are illustrated by examples. The last chapter discusses the major revision of the national accounts introduced in the years 1991–1995, in line with the transition of the Hungarian economy from a state-owned, centrally planned system to a private market economy.